

22-24 Eylül 2002
İstanbul - Türkiye

6. Uluslararası Bediüzzaman Sempozyumu

Risale-i Nur Işığında Küreselleşme ve Ahlâk

22-24 Eylül 2002
İstanbul - Türkiye

6. Uluslararası Bediüzzaman Sempozyumu

Risale-i Nur Işığında Küreselleşme ve Ahlâk

Danışman:
Prof. Dr. Faris Kaya

Editör:
Abdullah Albayrak

Tashih:
Orhan Güler

Mizanpaj:
Ömer Demirtaş

Kapak:
Mesut Sarı

Üretim Sorumlusu:
Ali Osman Macit

ISBN: 975-269-020-3

Baskı: Temmuz-2004

Baskı-Cilt:
Nesil Matbaacılık
Sanayi Cd. Bilge Sk. No: 2
34196 Yenibosna / İstanbul
Tel: (0212) 551 32 25 pbx

NESİL YAYINLARI

Sanayi Cd. Bilge Sk. No: 2 Yenibosna
34196 Bahçelievler / İstanbul
Tel: (0212) 551 32 25 pbx
Faks: (0212) 551 26 59

İnternet: www.nesil.com.tr
e-posta: nesil@nesilyayinlari.com

© Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince bu eserin yayın hakkı anlaşmalı olarak Nesil Basım Yayın'a aittir. İzinsiz, kısmen ya da tamamen çoğaltılıp yayınlanamaz.

Küreselleşmenin Eşiğinde İslâm-Hristiyan Diyalogu

Doç. Dr. Hüdaverdi Adam*

Geçen yüzyılın sonundan bu yana, popüler ve entelektüel tartışmalar içerisinde, üzerinde en çok durulan konulardan biri olma özelliğini koruyan küreselleşmenin, üzerinde ittifak edilmiş bir tanımını yapmak hâlâ mümkün olamamaktadır.

Batı kaynaklı bir kavram olan “küreselleşme,” Batı dillerinde —kelime olarak— globalization; mondialization; globalizacion, globalisierung olarak adlandırılmıştır. Kelime lügatte “bütün dünyayı içine alan” ya da “bütün dünya için geçerli olan” anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamda bugün küreselleşme, hayatın hemen her alanıyla ilgili dikkate alınması gereken bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada yapmak istediğimiz şey, İslam-Hristiyan diyalogu bağlamında Said Nursi’nin küreselleşmeye dair görüşlerini anlamaya ve bu çerçevede İslam-Hristiyan diyalogunu irdelemeye çalışmaktır.

İslâmiyet, kişilerin hak ve hürriyetleri ile topluluğun dirlik ve düzenini dengeye oturtan ve koruyan bir düzendir.

“İslâm” kelimesinin kökü, “silm”dir. Silm, çobanların azıklarını hayvanların

* **Doç. Dr. Hüdaverdi Adam:** 1960 yılında Denizli ili Tavas ilçesi Balkıca köyünde dünyaya geldi. Balkıca köyü ilkokulu, Antalya İmam-Hatip Lisesi ve 9 Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde normal eğitimini tamamladı. Bir süre öğretmenlik (Muş Bulanık İ.H.L) ve gazetecilik (Yeni Meram) yaptıktan sonra Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalına araştırma görevlisi olarak atandı. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisans (1987) ve doktorasını (1991) tamamladı. Halen Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

yemesinden korumaları için koydukları yüksek kayadır ve insanlar oraya merdivenlerle çıkabilirler. Süllem de bu kayalığa çıkmak için ağaçları bağlayarak yaptıkları merdivendir.

Sonraları “selamette olmak” anlamında bu kelime selamlaşmak için kullanılmaya başlandı. İki bedevi karşı karşıya gelir de birbirleri ile selâmlaşırlarsa artık aralarında kan da olsa birbirlerine dokunmazlar.

Kur’ân herkese selâm verilmesini ve verilen selâmın alınmasını emrederek tüm insanları genel barış içine sokmuştur. Eskiden savaş asıl, barış istisna idi. İslâmiyet barışı asıl, savaşı istisna haline getirdi. Yani eskiden insanlar sebep varsa barışır, yoksa savaşırlardı. İslâmiyette ise sebep varsa savaşırlar, yoksa barış içinde yaşanılır.

Bilindiği gibi canlılar arasında iki temel kanun vardır. Bunlardan biri “çatışma kanunu”dur. Buna göre canlılar devamlı olarak birbirleri ile çatışma halindedir. Kim zayıf ise o yenilir. Yeneni ise yenilenin bedeninden beslenir, semirir ve yaşar. Burada denge, çıkar çatışması üzerine kurulmuştur. Buna “kuvvet düzeni” denir.

Diğer taraftan birçok canlı arasında dayanışma vardır. Mesela, insanın hücreleri ayrı ayrı canlı oldukları halde birbirleriyle çekişmezler, tam tersine birbirlerine dayanarak hayatlarını sürdürürler. Buna “hak düzeni” diyoruz. Yani çatışmadan herkes kendi hakkını alır. Ortaklaşa yaşama ise gelişmeye ve korunmaya sebep olur. Bunlar arasında “çıkarcı paralelliği” ilkesi geçerlidir.

İslâmiyet tüm insanların dayanışma içine girmelerini, çıkar çatışması içinde olmamalarını; ancak bu düzeni kabul etmeyip çatışma içinde olanlara karşı da kuvvetli olunmasını ve misli ile mukabele edilmesini ister.

İslâmiyet kişilerin hak ve hürriyetleri ile topluluğun dirlik ve düzeni arasındaki dengenin sağlanabilmesi için dört mekanizma getirmiştir. Bunlar içtihat, akit, hakemlik ve emirlik müesseseleridir.

Diğer canlılar ya kendilerini tamamen topluluklarına adanmışlardır. —Topluluk da onların tüm ihtiyaçlarını karşılamak durumundadır. Arılarda durum böyledir. Marks, insanlar için bu tür bir düzen önermiştir. — Ya da her canlı tek başına kendi hayatını kendi insiyakları ile düzenler ve kendi yaşamının çaresine kendisi bakar. Adam Smith de insanlara bu hayatı önermiştir.

İslâmiyet ise bu iki hayatın uygun bir sentezi olan bir düzeni önermektedir. Yani bir taraftan ayrı ve hür yaşayan hayvanlarda olduğu gibi kişinin hak ve hürriyetlerini korumakta, diğer taraftan topluca yaşayan hayvanlar gibi topluluğun dirlik ve düzenini sağlamaktadır. Bu şekilde yaşayan başka canlı da yoktur.

Bunu sağlayabilmek için İslâmiyet içtihat müessesesi, serbest sözleşme müessesesi, hakemlik müessesesi ve başkanlık müessesesi olmak üzere dört temel müessese getirmiştir. Hayvanlarda içtihat, sözleşme ve hakemlik yoktur. Hayvan topluluklarında gerçi bir başkan vardır. Ancak onların başkanı ile insanların başkanları arasında fark vardır. İnsan, başkanını değiştirebilmektedir. Başkanın kararlarından zarara uğrarsa, hakemlere giderek zararlarını telafi etmektedir.

İnsana “Sen hürsün” demekle insan hür olmaz, tam tersine onu fiilen hür kılmakla hür olur. Bunun için de ona hürriyetini yaşama imkanı verilmelidir.

Bunu da topluluk sağlar. Yani İslâmiyette topluluk, kişinin hürriyetini kısmak için değil, hürriyetini yaşayabilecek imkanları sağlamak için vardır. Bundan dolayıdır ki devlet “hâkim” değil “hâdim”dir.

İçtihat düzeninde kişiler kendi çalışma ve yaşamaları ile ilgili kuralları kendileri koyarak hak ve hürriyetlerini korumuş olurlar. Bu kurallara topluluk karışmaz. Ancak kendilerinin koydukları bu kurallara sonra yine kendileri uymak zorundadırlar. Böylece topluluğun düzeni korunmuş olur. İnsanlar kimin ne zaman ne iş yapacağını ve nasıl davranacağını bilirler. Ona göre onun zararlarından korunur, yararlı yönlerinden de yararlanırlar. Allah, “sünnetullah” denilen tabiat kanunlarını da bunun için var etmiştir.

Biz çevremizden ancak bu sayede yararlanabilir ve zararlarından korunabiliriz. Yoksa ateş bazen yaksa bazen ısıtsa, o zaman biz ne ısınabilir, ne de yanmaktan kendimizi koruyabiliriz.

Aynı şekilde kişilerin de karakteri olmazsa, belli kurallarla hareket etmezlerse, biz onlardan yararlanamaz ve kötülüklerinden korunamayız. Batılılar bu sistem halkın kendi kendisini yönetmesi anlamında “demokrasi” diyorlar.

İslâmiyetin getirdiği içtihatlarda kitap, sünnet, icma ve kıyas olmak üzere “dört delil” vardır. Ancak bunlara uyup uymama, samimi olup olmama sorumluluğu kişinin kendisine ait olup hesabını Allah’a verecektir. Kişi, “Ben böyle içtihat ediyorum” dediğinde topluluk ona karışmamakta ve ondan delil istememektedir. Bu husus, insanın tüm hayatı için çok önemli bir husustur.

Kurallı hareketler sayesinde daha iyi bir düzen oluşur. Mesela haftada bir sistemli olarak yıkanan kimsenin bedeni, yıkanma zamanı gelince kaşınmaya başlar. Belli saatte yemeğe alışmış kimse, o saatler gelince acıkir. Sigara içerek kendilerini zehirleyenler için de vücut bu tür bir düzenleme içine girer. Demek ki kötü davranışlar bile kurallı olmalıdır ki vücut ona karşı tedbirlerini alabilsin. Kurallı hareket etme, yalnız topluluk içinde barışçı hareket etmek için gerekmiyor; insanı oluşturan tüm vücudun hücreleri de kurallı hareket etmektedirler.

Birbirlerine benzeyen ama aralarında iş bölümü ve dayanışma olmayan hal-den, birbirine benzemeyen ama birbirlerine daha muhtaç ve işbirliği ile dayanışma haline geçmeye “evrim” denmektedir. İnsan nesli oluştuktan sonra sosyal evrim başlamıştır. Bu sosyal evrim, kişilerin birbirinden kopuk, ayrı ayrı yaşamaları yerine, birbirleri ile dayanışma ve yardımlaşma içinde birlikte yaşamaya doğru gitmedir. Bunu sağlayan tek araç ise “serbest sözleşme”dir. Serbest sözleşme kuralı da insanlara mahsus bir kuraldır. Serbest sözleşmelerle her gün değişik birliktelik ve ortaklıklar kurulur. Bu denemelerin sonunda başarıya ulaşanlar diğerlerine örnek olur ve daha çok kimse tarafından uygulanır. Zamanla eskiyerek ihtiyaçlara cevap veremez hale gelince onun yerine yeni denemeler, yeni birliktelikler gelişir. İnsanlardan başka sosyal evrim yapan başka canlı türü olmadığı için onlarda serbest sözleşme de yoktur. Serbest sözleşme kuralı İslâmiyette içtihat müessesesi ile beraber getirilmiştir.

İnsanlar ayrı ayrı yaşarken ihtiyaçları da ayrı ayrı ve farklı idi. Oysa birlikte yaşamaya başladıklarında ihtiyaçları da çoğalmaya başlamıştır. Yeni yeni sağlık ve çevre kirliliği gibi problemler ortaya çıkmış ve tüm insanlığı tehdit eder hale gelmiştir. Bu ve benzeri ortak problemlere ancak ortaklaşa yardımlaşma ve daya-

nışma içinde çözüm bulabiliriz. Bu çözümler de içtihatla aranacak ve sözleşmelerle uygulama alanını bulacaktır. Bu sebeple çevreyi kirlletmeme istikametinde yasaklar koymak bir şey ifade etmez. Bu yolla sonuca varmak mümkün değildir. Serbest sözleşmeler sayesinde dayanışma ve yardımlaşma vakıfları kurulacak ve bu sayede en uygun çözümler bulunacaktır.

İslâmiyet, sözleşmeler için de bazı kurallar koymuştur. Bir toplulukta icma ile sabit olan kurallara aykırı sözleşmeleri, topluluk korumaz. Bunun dışındaki serbest sözleşmeler, topluluk tarafından dayanışma içinde korunur. Dayanışma, bir toplulukta birine yapılan herhangi bir haksızlığın hepsine yapılmış kabul edilerek birlikte mağduriyetin giderilmesidir. Bu mağduriyet, ortaklaşa yapılan tazminatla ve birlikte karşı koymakla giderilir. Böylece sözleşmeler, hükmeden olur. Topluluğu kişiler değil, sözleşmeler yönetir.

Sözleşme yapılırken taraflar tamamen serbesttirler. Sözleşme yapıldıktan sonra artık söz, sözleşmenindir. Sözleşme ne derse, tarafların ona uyma zorunluluğu vardır. Ancak sözleşmenin delalet ettiği mânâ da kesin değildir; o da içtihatla bağlıdır. Uygularken her uygulayıcı, sözleşmeleri kendine göre yorumlayıp uygular. Burada da içtihat kuralı geçerlidir. Kimse kimsenin amiri değildir ve kimse başka birinin anlayışına uymak zorunda değildir. Yalnız, bu yorum ve anlayıştan mağdur olanlar olmaktadır. Ayrıca insanın sözleşme dışında da hakları ve görevleri vardır; bunlar, sözleşmeden doğan hakların yanında var olan tabii haklardır. Yakınlıktan doğan haklar, komşuluktan doğan haklar, emekten doğan haklar vardır. Bunların da sınırı belirlenmelidir. Çıkacak her türlü nizalarda taraflar birer hakem seçerler. Bunların verdikleri kararlara taraflar uyarlar. Hakemleri taraflar seçtikleri için kişinin hak ve hürriyetleri korunmuş olmaktadır. Hakem kararlarına uymak zorunlu olduğu için de topluluğun dirlik ve düzeni korunmaktadır. Batılılar buna “yargı üstünlüğü” diyorlar. Onlar da esasta yargının bağımsız ve tarafsız olması gerektiği kanaatindedirler. Ancak bunun mekanizmasını hakimlerin vicdanlarına bırakmaktadırlar. İslâmiyet ise bunu hakemler sistemi ile çözmüştür.

Nihayet, gerek kişilerin hak ve hürriyetlerini korumak, gerekse topluluğun dirlik ve düzenini sağlamak için de birtakım ortak işlerin yapılması gerekmektedir. Bu işlerin başında, hakem kararlarına uymayanları hakem kararlarına uymaya zorlama gelmektedir. Bunun için halk ocakta (aşirette), bucakta (kabilede) birer başkan seçer. Bu aşiret ve bucakta kalanlar, buranın icması ile sabit olan ortak sözleşmelere uymak zorundadırlar. Burada kalanlar, kaldıkları müddetçe başkanın verdiği kararlara uyarlar. Başkan, gelecekle ilgili uygulama kararlarını alır. Hakemler, geçmişle ilgili mağduriyetleri gideren kararları alırlar. Kişiler, aşiret ve kabilelerini kendileri seçerler. Yani hiçbir mağduriyete uğramadan ocak veya bucaklarını her zaman değiştirirler. Ama orada oturduklarında oranın dirlik ve düzenine uyarlar ve başkanlarının verdiği kararları dinlerler. Gerek hakemlerin gerekse başkanların kararlarını adil bulmayanlar, o yerden göç ederler. Demokrasi böylece oluşur. Bu başkanlık kurallarında yeni sitelerin oluşması, halkın kendi istedikleri siteleri kurması veya kişinin istediği sitelere taşınması hakkı bulunmaktadır. Böylece demokrasi beş yılda yapılan seçimle değil, istendiği zaman yer değiştirmekle sağlanacaktır.

İman, sorumluluk duygusudur; kişinin kendisini yaptıklarından sorumlu

hissetmesi ve tüm davranışları ile hesap gününe hazırlanmasıdır. Bu sorumluluk duygusu, kendisini var eden Allah'a karşıdır. O'na yani Allah'a er geç hesap verecektir. Ancak Allah, kendi haklarını topluluğa bırakmıştır. Kişiler, topluluğa karşı yükümlü ve sorumlu olurlar. Bu, "Allah'a karşı yükümlü ve sorumlu olmak" demektir. Bununla beraber herkes Allah'a karşı sorumlu olup kişilere karşı sorumlu değildir. Bunun başka mânâsı: Herkes topluluğa karşı sorumlu olup, başkan da olsa kişilere karşı sorumlu değildir.

İslâm, diğer insanlarla barış içinde yaşamaktır. Çıkacak ihtilafları hakemler yoluyla çözmektir. "Çıkar çatışması" yerine "çıkar paralelliği" içine girmektedir. Kişilerin birbirine karışmamasıdır. İnsanlar ayrı ayrı yaşayacak şekilde yaratılmış olsalardı, bu yeterli olurdu. Oysa insanlar kişiliklerini koruyarak topluluk içinde yaşayacak şekilde yaratılmışlardır. Kişi topluluk içinde doğar ve topluluk içinde yaşar. Anne babası olmasa, kişinin varlığı da söz konusu olmaz. Bitkilerde, birçok hayvanda ve insanlarda çiftleşme vardır. Yavru kendisi yumurtadan çıkar ve kendisi büyür. Ancak kuşlarda ve memelilerde yavrularına bakma ve büyütme mekanizması çalışmaktadır. İnsanlar için bu tamamen farklıdır. Bir defa anne ve baba 15-20 yıl çocuklarına birlikte bakar ve büyütürler. Erginlik çağlarında ve hastalık gibi durumlarda birbirlerine yardım ederler. Yaşlanınca da çocukları tarafından bakılırlar. Tüm hayatları boyunca yakınları ile yardımlaşma ve dayanışma içindedirler.

Toplu bir durumda yaşamak zorunda olan insanlar için birçok halde birbirleri ile yardımlaşma zorunluluğu vardır. Ayrıca korunmak için de bir arada yaşama ihtiyacı vardır. Dayanışma, birine gelecek olan bir sıkıntıyı yardımlaşarak tümünün def etmesidir. Biri hasta olursa onun kalan işlerini diğer ortaklar yaparlar. Böylece hasta olan, sigortalanmış olur. Bu, hastalıkta böyle olduğu gibi savaş gibi afetlerin karşılanması da bu ilkeye dayanır: "Bugün seni öldüren, yarın beni de öldürür. O halde bugün ben bu mağdura yardım etmeliyim ki yarın da başkası bana yardım etsin." Bu dayanışma mantığı topluluğu ayakta tutacaktır.

Toplulukta dirlik ve düzen olması için topluluk içinde kişilerin adil davranması gerekmektedir. Adalette herkese ehliyetine göre görev, göreve göre yetki, yetkiye göre sorumluluk ve sorumluluğa göre de hak verilir. Görülüyor ki burada hak emeğe göre değil, sorumluluğa göre doğmaktadır. Kamu hizmetleri emeğe değil, sorumluluğa dayanır.

İslâm, barış içinde bulunmadır. İman ise dayanışma içinde olmaktır. Tasavvufta iman, kişinin Allah'a teslim olarak hayrın ve şerrin Allah'tan geldiğine inanıp olayların sonuçlarından dolayı fazla üzülmemek ve olayların sonuçlarından dolayı fazla sevinmemektir. Tüm sevinci ve üzüntüyü, Allah rızasını kazanıp kazanamamış olmada bulmaktır. Sıkıntıları sabır imtihanını vermiş olarak değerlendiren sevinçle karşılamaktır. Bu imanın sağlık üzerinde ne kadar etkili olduğu iyi değerlendirilmemektedir. Aşırı duygular insanı bedenen ve ruhen yıpratmaktadır. İnsan sağlığı mutedil hallere göre düzenlenmiştir. Kelamda ise Allah ve ahiret inancı, "müspet ilmin verileri içinde ele alınması ve hakka iman edilmesi" şeklinde anlaşılır. Yani kelama göre müspet ilmin verilerini benimseme ve onun tarafı olma, haktır. Doğru, yararlı, adil ve iyi olanı benimseyip onun için ölümü bile göze alma, imandır. İyilik için de kriterler konmuştur. Varlık, yokluktan iyidir. Sadelik, karışıklıktan iyidir. Denge, bozukluktan iyidir.

Siyasette iman tamamen vatandaşlık hukuku ile ilgilidir. Bir topluluğa girmek, o topluluğa güvenmek yani ona iman etmekle olur. İslâmiyetin kabul ettiği vatandaşlık ise tamamen beyana dayanmaktadır. Kim “Ben neyim?” derse o olur. “Türk’üm” derse Türk, “Ermeni’yim” derse Ermeni olur. “Ben Müslüman’ım” diyen Müslüman olur, “Budist’im” diyen Budist olur. İnsan olarak herkesin kişiliği vardır. Hukuku korunur. Muhatap alınır; davalı ve davacı olur. Sosyal grupların içinde haklardan yararlanması için kendi beyanı yeterlidir. Davranışları aksini gösteriyorsa bunu yargı belirler. Geçici olarak da başkanlar belirlerler. Asıl olan kendi beyanıdır. Aksini iddia eden ispatlamak zorundadır. Sağlık bakımından kişi hangi topluluğa katılırsa oradaki sağlık haklarından yararlanır ve yükümlülüğü yüklenmiş olur.

Yeryüzünü imar karşılığında yeryüzü, insanlığın mülkü olmuştur. İmar demek, daha çok sayıdaki insanın daha uzun ömür içinde yaşama imkanının sağlanması demektir. İmar sayesinde insanlar toprağa yerleşmişler ve medeni olmuşlardır. Medeniyet beşeri olup ilim, din, ekonomi ve yönetim müesseselerinden oluşur. Bugün yeryüzünde altı milyar insan yaşıyor; bu ancak insanlığın tarih boyunca yaptığı imar sayesinde mümkün olmaktadır.

Yeryüzü 100’e yakın ülkeye ayrılmıştır. Her ülkede aynı kültüre sahip insanlar bir arada yaşarlar. Dayanışma içinde ülkelerini dış düşmanlardan ve başka kavimlerin saldırılarından korurlar. Canlılar arasında bir taraftan dayanışma, diğer taraftan çatışma vardır. Hayat dengesi böyle kurulur. Diğer canlılarda ayrı türler arasında çatışma, aynı tür içinde dayanışma vardır. Varlık dengesi böyle korunur. Bundan dolayı aynı tür varlıklar arasında daha çok dayanışma vardır. Oysa insan türü çok güçlü olduğu için onu dengede tutan başka canlı yoktur. İnsanlar uluslara ayrılmıştır. Uluslararası çatışma vardır; ulus içinde ise dayanışma vardır. Bununla beraber eğer uluslar hukuk düzenine uyarlarsa, yargı üstünlüğünü kabul ederlerse, yeryüzü ve kainat genişler; aralarında çatışmaya gerek kalmadan da yaşayabilirler. Oralari doldurmaya neslin ömrü yetmez. İşte, uluslar dış savunmayı sağladıkları için ülkeler onlara temlik edilmiştir.

Küreselleşme, bugün temel tartışma konularından birini teşkil etmekte ve yeni “bin yıl”ın arifesinde bugünü ve geleceği açıklama iddiasına sahip tartışmalarda küresellik, küreselcilik ve küreselleşme kavramları birbirine karıştırılmaktadır.¹ Halbuki konunun öncelikle kelimeler dünyasında doğru bir zemine oturtulması gerekmektedir.²

Küreselleşme, son yıllarda içinde yaşadığımız devri ifade etmek için bolca kullanılan “post,” “turbo,” “ultra,” “ileri,” “geç,” “gelişmiş,” “ötesi” gibi kavramlardan³ farklı olarak mevcut toplumsal tanımlamalara atıfta bulunmayan yeni bir kavramdır. Aslını söylemek gerekirse üzerinde herkesin mutabık olduğu

¹ Ulrich Beck, Die Eröffnung des Welthorizontes: Zur Soziologie der Globalisierung, Soziale Welt, 5, (4:3-16) 1997.

² Cemil Meriç, Sosyoloji Notları ve Konferanslar, 303-309, İstanbul, 1997.

³ Ulrich Beck, Politik in der Risikogesellschaft, 55, Suhrkamp, Frankfurt/Main, 1991.

bir tarifi de yoktur. Bu durum, kavramın hem mevcut durumu hem de belli bir süreci ifade etme iddiasında olmasından kaynaklanmaktadır.

Küreselleşmenin değil ama küreselleşme “kavramı”nın tarihi, 20 Haziran 1969’dan başlatılabilir.¹ Bilindiği gibi o tarihte Neil Armstrong, yeryüzüne, bir bütün (globus) olarak bakmıştı. 70’li yıllarda başlayan nükleer silâhlarla ilgili tartışmalar ve Çernobil gibi olaylar, dünyanın tehdit ve tehlikeler bakımından küreselleştiğine dair sinyaller verirken enformasyon devrimi ve televizyonun yaygınlaşmasıyla dünya küçülerek tek bir mekân hâline gelmiştir. Bunu teknolojiye (özellikle bilgisayar) ve haberleşmedeki (özellikle de telefon ve internet) gelişmeler izledi. Bunların pazar, piyasa ve finans çevrelerinde ve insanların yaşantısı üzerindeki etkileri ise sürecin son halkalarını oluşturmuştur.

Küreselleşmeden genellikle ekonomik faaliyetlerin dünya çapında birbirine bağlanması, bağlantılı hâle gelmesi anlaşılmaktadır. Bu bağlamda düşünülürse küreselleşmenin sermaye, yönetim, istihdam, bilgi, doğal kaynaklar ve organizasyonun ulusallıktan çıktığı ve tam anlamıyla birbirine bağımlı hale geldiği² bir ekonomik ve siyasal yapılanma olduğu anlaşılmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında küreselleşme kavramı, kredi araçlarının temini, dağıtımı ve kullanımının merkezileşmesi ve buna bağlı olarak finansmanın üretim üzerindeki hakimiyetinin artması; bilgi yapısının ve uzmanlık sistemlerinin öneminin artması; global oligopollerin öneminin gittikçe artması; transnasyonal bir iş adamı sınıfının ortaya çıkması ve millî devlet gücünün küreselleşmesi ve transnasyonal bir ekonomik diplomasiye ortaya çıkması gibi beş süreçle ifade edilebilir.³

Bu nedenle küreselleşmeyi, “dünya insanların tek bir dünya toplumunda bütünleştirilme süreçleriyle ilgili” görenler yanında “tüm dünyanın tek bir mekân olarak kristalleşmesi, global insan şartlarının açığa çıkışı ve dünya bilinçliliği” ile izaha çalışanlar da vardır.⁴

Sosyolojik anlamda ise küreselleşme, “mahallî kültürlerin ve geleneksel sosyal bağların çözüldüğü, millî devletlerin belirleyiciliğinin azaldığı, gruplar ve kişiler arasındaki her türlü ilişkinin kolaylaşıp yaygınlaştığı, üretimin ve bölüşümün yeni bir dönüşüm içine girdiği, gerek toplumlar arasında gerekse aynı toplum içindeki sürtüşmelerin yayılma tehlikesinin her zamankinden daha çok olduğu, sınırların ve geleneksel aktörlerin öneminin azaldığı, farklı bir bireyselliliğin geçerli olduğu, geleneksel sosyal kurumların fonksiyonlarını yitirdiği,

¹ Ralf Dahrendorf, “Die Globalisierung und ihre sozialen Folgen werden zur nächsten Herausforderung einer Politik der Freiheit,” *Die Zeit*, (14.11.1997)

² Zbigniew Brzezinski, *Kontrollden Çıkmış Dünya: Yirmi Birinci Yüzyılın Arefesinde Dünya Çapında Karmaşa*, 155, 2. Baskı, İstanbul, 1996; Ali Mohammadi, “Kültür Emperyalizmi ve Kimlik Sorunu” Yusuf Kaplan, *Enformasyon Devrimi Efsanesi*, 323, Kayseri, 1991.

³ Friedrichs Jürgen, “Globalisierung-Begriff und grundlegende Annahmen” *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 3-5, 1997.

⁴ Habibul Haque Khonder, “Globalleşme Teorisi: Eleştirel Bir Değerlendirme,” *Türkiye Günlüğü*, 44: 65-78 1977 (*The Journal of Scua Studies*, Sayı: 73, Haziran 1996’dan çeviren: Betül Duman).

dayanışmanın azaldığı, değerler sistemi henüz ortaya konulamamış bir süreç” olarak tanımlanabilir.¹

Varlığını kabullendiğimiz bir olgu olan küreselleşmenin ayırt edici özellikleri olarak ticaretin, yabancı yatırımların ve uluslararası şirketlerin etkinliklerinin artması; ulaşım ve iletişimin baş döndürücü gelişimi; insanlar, mallar, hizmetler ve sermayenin önündeki sınırların ortadan kalkması; teknolojinin dünyanın her yerinde üretime ve pazarlamaya imkân vermesi; Batı kültürünün dünyaya hakim olması; aynışma ve tek tipleşmenin yaşanması gibi hususlar gösterilebilir.

Küreselleşme, dünyayı global bir köy hâline getirmekte; bu “köy”de tüketim kalıpları, kurumlar ve gruplar birbirine benzeşmektedir. Bu anlamda küreselleşme büyük bir aynıştırmacı/aynileştirici olarak görülmektedir.² Bir başka ifadeyle, farklı hayat tarzları zorlaşmaktadır. Yemekten giyime, eğlenceden dinlenmeye kadar birçok alanda “tek tipleşme” süreci yaşanmaktadır.

Küreselleşmeyle birlikte çok kültürlü toplumlar ortaya çıkmakta, sosyal hayata müsamaha ve anlayış egemen olmakta ancak etnik ve kültürel çatışmalar ile birlikte şiddet artmaktadır. Radikalleşen modernliğin toplumu çözülmeye doğru götürmesi karşısında³ bunların yaşanan sürecin istisnasını teşkil ettiği, müsebbibinin de başta İslâm olmak üzere fundamentalizm olduğu söylenmektedir.

Mümkün olan bütün formlarıyla yeni bir cemaat yapılanması arayışı (lokalizm-integrizm), yeni bir dindarlık ve fundamentalizm de yaşadığımız devrin özellikleri arasındadır. Batıda kurumlara olan itimadın kaybolmasıyla birlikte kiliseden ayrı bir Hristiyanlık⁴ [Scientology],⁵ Moon gibi “modern” tarikatlar, İslâm dünyasında siyasî yanı ağır basan bir din anlayışı veya kendine özgü bir “particilik,” ilk akla gelen modern cemaat örnekleridir.

Küreselleşme, aşırı bir ferdiyetçiliği öngörmektedir. Ferdin dayanışma içinde bulunduğu aile, köy, grup gibi kurumların parçalanması, ahlakî referansların geçersiz hâle gelmesiyle ferd, kimseden yardım ve dayanışma bekleyemez hâle gelmektedir. Bu ortam içinde modern sosyal hayat, yabancılaşma, güvensizlik, yüz yüze olmayan ilişkiler gibi özellikleriyle mekân ve zaman kombinasyonlarının yeniden düzenlenmesine yol açmaktadır.⁶ Sosyal ilişkilerin geleneksel çerçevesinden ayrılması ise bireysel düzeyde güvensizlik ve korkunun ortaya çıkması bakımından büyük bir tehlike anlamına gelmektedir.⁷

Gelişen ulaşım ve iletişim imkânları ile artan mobilizasyon, fertlerin birbirle-

¹ Mustafa Özel, Değişim ve Kriz, s. 32, İstanbul 1995.

² Ralf Dahrendorf, “Die Globalisierung und ihre sozialen Folgen werden zur nächsten Herausforderung einer Politik der Freiheit,” Die Zeit, 14.11.1997.

³ Gunter Hofmann, “Ein Mann macht sich unbeliebt,” Die Zeit, 02.01.1998.

⁴ Der Spiegel, Jesus, allein zu Haus, Glauben ohne Kirche, 52: 58-73, 1997.

⁵ Der Spiegel, “Scientology”, 45 (3.11.1997): 65-67, 1997.

⁶ Dirk Richter, “Weltgesellschaft” Georg Kneer (Ed.), Soziologische Gesellschaftsbegriffe, München, 185-204, 1997.

⁷ Antony, Giddens, Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age, Cambridge 1991.

rine, aile ve akrabaya, toprak ve vatana olan bağlılıklarını azaltmaktadır. Önemli olan, evrensel homojen kültürün değerleridir. Millî kültürlerle ilgili saplantılar, tek pazar hâline gelen dünyada anlaşılmayı zorlaştırmaktadır. Sosyal sistemlerin sınırları, millî devletlerin sınırları ile örtüşmemektedir. Bu durumda sosyolojik analizlerde “Türk toplumu” denildiğinde Türkiye sınırları içindeki insanların oluşturdukları sosyal yapının kastedilmesi artık mümkün olmamaktadır.¹

Küreselleşme, beraberinde getirdiği bireysellik ve sosyal normlara bağlı olmama özellikleriyle bireylerin toplumsal kurumlara olan inanç ve bağlılığının kopmasına yol açmaktadır. Bütün toplumsal kurumların ağırlıkları azalmaktadır. Çünkü küreselleşme, kurumların yerine atomize bireylerin ikame edilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle de gelecekte otoriter düzenlerin toplumsal birliği koruyup devam ettirme şanslarının daha fazla olacağı öngörülmektedir.²

Erol Güngör’ün “bir cemiyetin kendi problemlerini çözmenin bir tarzı olarak benimsemiş olup kullandığı her türlü davranış sistemleri ve maddi vasıtaların bir terkibi”³ olarak gördüğü kültürü en basit bir şekilde “toplumların tarihlerinden devraldıkları maddi ve manevi mirasların toplamı” olarak tarif etmek mümkündür.

Küreselleşmenin, hayat tarzları ve hedeflerde aynışma sağlayarak, millî kültürleri aşındırıp yok edeceği, bu kültürlerin “yüksek değerler”i temelinde yeni bir “dünya kültürü”nün ortaya çıkacağı ve bu kültürün de dünya barışının garantisini olacağı ileri sürülmektedir.⁴ Eldeki bazı veriler, farklı dünyaların kültürel difüzyon boyutlarını çok aşan bir benzeşme süreciyle karşı karşıya olduklarına dair, açık ipuçları vermektedir. Kitle haberleşme araçları, turizm hareketleri, dünya ticaretindeki hareketlilik, kültür taşıyıcılarının sirkülasyonu, Batı kültürü temelinde bir evrensel homojen kültür yapısına gidişe işaret etmektedir. Bu süreç içinde insaniyetçilik, ırk ayrımına muhalefet, temel hak ve hürriyetler, siyasî katılım, demokrasi gibi Batının ürettiği ve genel kabul gören ortak değerler ortaya çıkmıştır.⁵

Bu süreçte dayatmacı, değerlerden bağımsız yeni bir kültürün, hatta dinin empoze edilmek istendiği hissedilmektedir. Yedeğine kitle iletişim araçlarını, teknolojiyi ve sermayenin imkânlarını alarak millî kültürleri yerle bir etme niyetinde olan; üstelik bu niyetinin insanlığın hayrına olduğunu, insanlığın böyle bir dönüşüme, tektipleşmeye ve aynışmaya mahkûm olduğunu söyleyen bu kültür (global mono-kültür), tüketimin artırılması esasına dayanmaktadır.

Teknolojideki gelişmeler sayesinde kültür yeni vasıtalar kazanmakta, bu vasıtalar bir taraftan kültürün ifade gücünü artırırken bir taraftan da kültürün

¹ Niklas Luhmann, *Soziale Systeme, Grundriß einer allgemeinen Theorie*, 571vd. Frankfurt/Main 1993.

² Ralf Dahrendorf, “Die Globalisierung und ihre sozialen Folgen werden zur nächsten Herausforderung einer Politik der Freiheit,” *Die Zeit*, 14.11.1997.

³ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, s. 31, İstanbul, 1996.

⁴ Panajotis Kondylis, “Globalisierung, Politik, Verteilung,” *Die Zeit*, 29.11.1996.

⁵ M. Naci Bostancı, *Kültür ve Değişme*, 31-36, İstanbul, 1990.

daha geniş kitlelere yayılmasını sağlamaktadır. Eğer bu durum dengelenemezse gayelerin yerine vasıtalar geçmekte, hatta gerçek kültürde gaye olan birçok şey vasıtaların vasıtası hâline dönüşmektedir.¹ Modern birey, bilgiyi bizzat kendi tecrübelerinden ve iç serüveninden değil aktarma yoluyla elde etmektedir. Bu aktarım işi, kitle iletişim araçlarının şekillendirmesiyle gerçekleşmektedir.

Küresel kültürün özelliklerinden birisi de bilimin ve kültürün sponsorlar eliyle yayılmasıdır. Sponsorluk gücünü elinde tutan uluslararası sermaye, tabii olarak tüketimin artırılmasına ve Batı kültürünün yayılmasına yönelik faaliyetleri desteklemektedir. Bilim ve kültür alanında çalışanlar, bu şirketlerin proje, program, yayın, ödül, teşvik vb. isimler altında aktardıkları kaynaklara bağımlı hâle gelmektedirler. Bu duruma gönüllü intibak edenlerle bu durumdan istifade etmek isteyenler, bir müddet sonra birbirlerinden farksız hâle gelmektedirler. İnsanlar inandıkları gibi yaşamazlarsa yaşadıkları gibi inanmaya başlamaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında ülkemizde düzenlenen pek çok büyük organizasyonun altından Coca-Cola veya Camel gibi kökleri dışarıda birçok dev şirketin çıkmasına şaşırılmamak gerekir. Bu sebeple de ülkemizdeki mevcut sponsorluk faaliyetlerinin yakından takip edilmesi, devletin ve Türk insanının meydana getirdiği ekonomik müesseselerin Türk kültür unsurlarının işlenmesi ve yaşatılmasına destek vermeleri gerekmektedir. Türk kültürüne gönül verenlerin de yapacakları faaliyetlerde esas saikleri sponsorlardan alacakları maddî ve manevî ödüller değil, kendi millî duyguları olmalıdır.

Küreselleşme konusunda ülkemiz insanının genel bir kabulünün var olduğu gözlenmektedir. Yaygın kanaate göre, “izolasyon,” “kervana katılma” ya da “Batılılaşmadan modernleşmeye çalışmak” şeklinde özetlenebilecek üç yol vardır. Bazı istisnalar dışında ikinci yolun öne çıktığı görülmektedir. Halbuki tarihe bakıldığında doğrusal ve determinist tarih anlayışının aksine horizontal bir tarih anlayışının daha geçerli olduğu ortaya çıkmaktadır. O bakımdan tarihin iyi analiz edilmesi hâlinde belki de birden fazla yol mümkün olacaktır.

Diğer Batılı toplumların yaşadıkları bazı süreçleri hiç, bazı süreçleri ise aynı uzunluk ve yoğunlukta yaşamayan ülkemizin küreselleşmeden nasıl etkileneceği, alınacak önlemlere bağlı olacaktır. Burada asıl hedef, küreselleşme sürecinde ekonomik bakımdan pasif bir rol oynayarak ülkeyi ucuz iş gücü ya da hammaddeler sebebiyle yabancı uluslararası “devler” için ideal hâle getirmenin, kültürel açıdan ise bir kültür erozyonuna uğramak değil, aktif olarak bu süreci etkilemenin yollarının araştırılması olmalıdır. Bu noktada, tarihî dinamiklerimizi ve kültürel kökenlerimizin yanında günümüz şartlarını da dikkate alarak, sadece bizim için değil, insanlık ve yukarıda işaret edildiği manasıyla “alem” için de hayırlı olacak çözümlere gidilmelidir.

Küreselleşme, hem konu hem de kavram olarak yapılan bütün tartışmalara, yayınlara rağmen henüz sistematik olarak geliştirilmiş bir teoriye kavuşturulabilmiş değildir. Gerçek olan şu ki, hayat her zaman teorilerin birkaç adım önünde yürüyor.

¹ Erol Güngör, Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, s. 23, Ankara 1980.

Küreselleşme sürecinden Amerika, İngiltere, Hollanda ve hatta Çin gibi geçmişte “dünya imparatorluğu” tecrübesine sahip olanların kazançlı çıkacaklarını, Almanya ve Balkan ülkeleri gibi sadece ulus devlet olarak var olmuş ya da yakın geçmişte dünya sahnesine çıkan devletlerin ise bu yeni sürece intibak etmelerinin zor olacağı anlaşılmaktadır. Türk toplumu, “imparatorluk” değil “dünya devleti” tecrübesiyle bu sayılanlardan daha avantajlıdır.

İnsanlığın ortak kıymetleri sayılmaya layık beşerî hasletleri, Türk kültürü kadar geliştirmiş ve yaymış başka bir kültürün olmadığı tezinden¹ hareketle dünyanın bizim kültürümüzün teşkilatçılık, idarecilik, hakimiyet duygusu, adalet, şefkat, vakar, yiğitlik, fedakârlık, feragat ve manevî derinlik gibi mümeyyiz vasıflarına² muhtaç olduğu düşünülebilir. Mesela, yeni dönemin en önemli özelliklerinden birisi de dünyanın ekolojik tahribat sebebiyle intihar noktasına yaklaşması ve bu konudaki tehdit ve tehlikelerin global bir mahiyet kazanmasıdır. Bu tehlikenin azaltılması için yeni değerler oluşturulmaya çalışılmaktadır. Ancak, zorlama, sun’î programlar başarıya ulaşmamaktadır. Türk kültürü göçebe-çadır yaşantısı, İslâm dini, dünya görüşü gibi kaynaklardan ve bizzat kendisinde mevcut (tasarruf, sadelik, az tüketim, kalıcı olmayan mimari, tabiatla iç içelik, dünya telâkkisi gibi...) özellikleriyle ekolojik tehdide en güzel cevaplara sahip bir kültürdür.

Küreselleşme, kapitalizmin toplumu kutuplaşmaya ve kamplaşmaya götüren etkilerinin “sosyalleştirilmesi” için getirilen kurumsal düzenlemeleri geçersiz hâle getirmektedir. Sosyal güvenlik kurumları ve sosyal devlet, “yük” olarak telâkki edilmektedir. Batı toplumları bu gidişat karşısında yeni çözümler bulamazken Türk kültürü yardımlaşma, hayır duygusu, ana baba hakkı, vakıf müessesesi, intibak kabiliyeti ve böylesine kurumların etkin olmamasından kaynaklanan yeni durumlara hazırlıklı olma özelliğiyle toplumun devamını sağlayacak unsurlarla doludur.

Türk kültürünün küreselleşme bakımından önem taşıyan bu özelliklerini belirttikten sonra yaşanan süreçle ilgili şu tespitler yapılabilir:

Aydınlarla halk arasındaki kopukluk, Türk kültürünün küreselleşme bakımından üzerinde durulması gerekli en hayati meselelerinden birisidir. Kılık kıyafet, sanat, gıda, yemek gibi hususlarda yabancı kültür unsurlarının Türk kültürüne girme hızı ve miktarı fazla olsa da, halkın temsil ettiği yerli kültür büyük ölçüde ayaktadır. Türk insanı, kültürünü koruma ve devam ettirme konusunda şaşırtıcı reflekslere sahiptir. O, bilmese bile sezerek birçok tahribata müsaade etmemektedir. Dışarıya giden işçilerimizde bile yabancıya karşı bir üstünlük duygusu vardır. Buna mukabil aydın geçinen elitlerimiz, tıpkı A’raf sakinleri gibi yerli kültür ile Batılı kültür arasında marjinal bir varlık durumundadırlar.³ Hem Türk kültürünün evrenselleştirilmesi, hem de evrensel değerlerin içselleştirilmesi konusunda aydınlarımız, maalesef sade vatandaşlarımızın gerisinde kalmıştır. Çünkü “adalet,” “insan hakları” ve “eşitlik” gibi kavramlar, aydınların kendi pozis-

¹ Erol Güngör, Türk Kültürü ve Milliyetçilik, s. 78, İstanbul, 1996.

² Erol Güngör, Türk Kültürü ve Milliyetçilik, s. 79, İstanbul, 1996.

³ Erol Güngör, Düünden Bugünden, Tarih-Kültür-Milliyetçilik, s. 149, İstanbul 1995.

yonlarına hizmet ettiği müddetle ve ölçüde benimsedikleri değerlerdir. Bu açıdan evrensel değerlerin ve kültür unsurlarının neler olduğunun iyi tespit edilmesi gereklidir. Unutulmamalıdır ki, kültür ve medeniyet birbirinden ayrı hadiseler değildir. Millî kültürler, bir medeniyetin çeşitli manzaralarından ibarettir.¹

Kültür konusunda şekilde kalan, Türk insanının kabul ve takdirine mazhar olmayan uygulamalar, neticesiz kalmaya mahkûmdur. “Bir odanın sıcaklığı artınca termometrenin ibresi yükselir; fakat termometreyi ısıtarak ibreyi yükselttiğimiz takdirde odanın hararetinin hiç değişmeyeceği”² gerçeğinden hareketle günümüzde moda olan yabancı dille eğitim, bilgisayar seferberlikleri gibi “çağdaşlık” adına getirilen düzenlemeleri bu açıdan değerlendirmekte fayda vardır. Diğer taraftan bu evrensel kültür unsurlarının layıkıyla içselleştirilmesi için Müslüman-Türk kültürünün canlı ve diri bir biçimde mevcudiyetini devam ettiriyor olması şarttır.

Müslüman-Türk kültürü açısından bakıldığında zaman, global düşünmenin bize yabancı ve uzak olmadığı görülecektir. Allah, son peygamberi Hz. Muhammed’i sadece Müslümanlar değil, “bütün insanlara sırf bir rahmet vesilesi olması için” göndermiştir.³ Dolayısı ile onun getirdiği mesaj, yeryüzündeki tüm insanlara yöneliktir. O cesedi ve maddesi ile fiilen vefat ettiğine göre onun evrensel mesajını diğer insanlarla diyalog içinde olan ümmeti, ümmetinden de kendilerine “Peygamber’in varisleri” olma vasfı ve unvanı verilen ulema yerine ve muhataplarına ulaştıracaklardır. Bu iş sadece köşesinde oturarak yapılamayacağına göre onlara gidilecek ve onlarla kültürel temas yolları denenecektir.

Ashında Veda Haccında Hz. Peygamber’in son hitabını (Veda Hutbesi) dinleyen 100 binlik sahabe topluluğunun yaptığı da bundan farklı bir şey olmamıştır. Bu sahabelerin çok azı bugün Mekke ve Medine’de medfundur. Diğerleri fetih, irşad, talim ve tebliğ amacıyla dünyanın dört bir yanına dağılmış ve yayılmış vaziyettedirler. Ebu Eyyub el-Ensari Anadolu’da, Ümmü Haram Kıbrıs’ta bu amaçla bulunmaktadır. Bugün sahabenin bu amaçlarla “bütün milletler için bir ders,⁴ bir öğüt olan Kur’an’ı”⁵ ve evrensel mesajını iletmek için dar ve kıt imkanlarla dünyanın en uzak kesimlerinden Çin’e kadar gittikleri bilinmektedir.

Dünyayı tek bir bütün olarak kabul eden Osmanlı padişah-hâlifelerinin “Zıllullâh-i fi’l arz” (Allah’ın yeryüzündeki gölgesi) olmaları, Türklere has bir inançtır. Uygur Kağanı da 1027’de Gazneli Mahmud’a gönderdiği bir mektupta, “Tanrı, yeryüzü ülkelerinin hakimiyetini bize verdi” demektedir. Selçuklu Sultanı Sancar da aynı şekilde “Allah, dünyayı bizim tasarrufumuza tevdi ve emanet etmiştir. Bütün emirler ve hükümdarlar, bizim memurlarımızdır.” Demıştır⁶ Karacaoğlu ise bunu,

¹ Erol Güngör, Türk Kültürü ve Milliyetçilik, s. 101, İstanbul 1996.

² Erol Güngör, Türk Kültürü ve Milliyetçilik, s. 104, İstanbul, 1996.

³ Enbiya Sûresi, 21/107.

⁴ Kalem Sûresi, 68/52.

⁵ Sad Sûresi, 38/87.

⁶ Erol Güngör, Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, s. 108-109, Ankara, 1980.

Ben dünyayı sonsuz evren belledim

Meğer dünya bir sultanlık yer imiş

şeklinde ifade etmiştir. Başka bir ifadeyle Türk kültürü, diğer yakın zaman içinde ortaya çıkan kültürlerden farklı olarak küresel bir kültürdür. Sorumluluk, bakış, planlama, kavrayış gibi kavramların hepsi küresel düzeydedir.

Çağımızda İslam dininin en büyük şanssızlıklarından biri, bugün yaşamakta olan insanlar, dünya milletleri arasında çok az tanınmış olması yahut yeterince tanınmamış olması, başka bir ifade ile olduğundan farklı tanıtılmış olmasıdır. İnsanların kafasında oluşan yanlış imajları silmek ve katıksız olarak İslam dinini bütün yönleriyle tanıtmak, en önemli hizmetlerden biridir.

İslam'ın dünya görüşü son zamanlarda iyice ihmal edilerek, temeli yabancılarla uzanan düşünceler hakim kılınmaya çalışılmıştır. İslam'ın dünya görüşünün aynası, en önemli sorunlardan olan düşünce ve inanç özgürlüğüne getirmiş olduğu yaklaşımlardır. Uygar dünya, uzayı fethetmekle insanı fethetmiş olmadı. Oysa ki evrendeki en önemli unsur insanoğludur. İslam'ın insanlığa vermiş olduğu üstün mesajlar, ona sağladığı geniş haklar ne yazık ki hâlâ çağdaş insanlara verilmemiş durumdadır ve hâlâ insanlar dinlerinden, ırklarından, düşünce ve inançlarından ötürü boğazlanmakta, kılık ve kıyafetleriyle uğraşmakta, her gün biraz daha baskılar artmakta, işkence ve ızdıraplar dinmek bilmemektedir. Her vesileyle çarenin demokrasi olduğu vurgulanmaktaysa da bunun dertlere çare olmadığı apaçık görülmektedir.

İslam, yaratılışının gereği olarak insana tüm hakları vermiştir. İnsanlar arasında malmülk, kabile, renk, cins ayrımı yoktur. Bunlar insanı insan olarak değerlendirmede ölçü olarak kabul edilmemiştir. İnsana verilen bu değer Kur'an'da ifadesini "Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık. Millet ve kabileler halinde topluluklar kıldık ki birbirinizi tanıyasınız. Allah katında en üstün olanınız, O'ndan en çok sakınanınızdır." şeklinde bulmuştur.

Günümüzde dünyaya tek bir medeniyetin hakim olduğunu söylemek mümkündür.¹ Bazılarının, tek bir coğrafi bölgeyle adlandırmaktan kaçınmalarına ve tek bir bölgeye izafe etmek yerine bütün insanlığın ortak bir medeniyeti olarak kabul etme temayülüne rağmen,² genel olarak kabul edilen isimlendirmeye bu medeniyet, "Batı medeniyeti"dir. Ancak tarihte var olan her medeniyetin kendine özgü bir paradigmaya sahip olduğu söylenebilir. Mesela, modern Batı medeniyetine kadar tarihte oluşmuş olan 12-20 medeniyetin tamamı din merkezli medeniyetlerdir. Bunlar ortak noktalarına rağmen zahiri şekillenmelerinde birbirinden farklıdırlar.

Modern Batı medeniyetinin kendisini "din dışı bir medeniyet" olarak takdim

¹ Bundan önceki medeniyetler belirli bir coğrafyaya hakim olmuşlardır. Batı medeniyeti ise, alem-şümül bir medeniyet haline gelmektedir. Mete Tunçay, "Moderniteyle Birleşmenin Yolları Olabilir mi?" Teorinin Aynasından Görülen Pratik: Sosyal Bilimler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.

² Binnaz Toprak, "Medeniyet, Din ve Çatışma", Medeniyetlerarası Diyalog, Uluslararası Sempozyum, 18-20 Eylül 1998, Diyarbakır, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, yersiz, tarihsiz, s. 135.

etmesine rağmen, alt yapısını oluşturan iki esastan birinin din olduğu bugün genel olarak kabul edilir. Bu yüzden, “dinin toplum hayatından uzaklaşacağı ve insanların vicdanlarında olması gereken yerini alacağı” şeklindeki çağdaş kehanetlerin aksine, dinin kendisini sürekli olarak toplumda hissettirdiği ve onsuz bir gelecek düşünülmemeyeceği özellikle 70’li yıllardan sonra net bir şekilde hissedildi. Bu hissediş, Doğu’da, Batı’da ve Uzak Doğu’da da vurgu farkları olmakla birlikte hissedilmeye başlandı.

Din-medeniyet-farklı kültürler ve kültür-din ilişkisinden dolayı, barışın hakim olması beklenen bir dünyada, bu barışın temel unsurlarından biri ve belki de en önemlisi din olduğundan, medeniyetler ve kültürler, zorunlu olarak dinler arası bir diyalogdur. Bu diyalog bir zorunluluk olmakla birlikte, ilk olarak ortak bir kökene sahip olan, benzer kavramları kullanan dinler/kültürler/medeniyetler arasında bir diyalogun başlaması, bunun arkasından yine ortak kavram çerçevesine sahip olan konular bazında diğerleriyle diyaloga girmek daha faydalı gibi görünmektedir.

Bu diyalogun, önce tarihsel ve köken itibarıyla ortak noktaları diğerlerine kıyasla oldukça fazla olan ve semitik kökenli ya da “İbrahimi dinler” diye ifade edilenler arasında olması daha uygundur. Aynı yaklaşımın aynı tarihsel kökenlere sahip, aynı kavramsal çerçeveyi kullanan Uzak Doğu dinlerinden Hinduizm, Budizm, Konfüçyanizm, Taoizm, Zen Budizm ve Şintoizm için de geçerli olduğu söylenebilir.

Kur’an inerken tekdüze bir toplum bağlamında inmemiştir. İlahi kitapları “Yaratıcının tenezzülen insanlarla konuşması” olarak kabul edersek, onu bir monologdan öte bir diyalog olarak görebiliriz. Diyalogtan kastımız, Müslümanların içinde yaşadıkları problemlerin yukarıya arz edilmesidir. Kur’an’ı, böyle bir diyalog sonunda gerçekleşen bir metin olarak düşünebiliriz. İslam tefsir geleneğinde bazı ayetlerin sebep-i nüzulünden söz edilirken bir anlamda kastedilen şey, bizim anlatmak istediğimiz meseledir. Bu diyalogun bir sonucu olarak Kur’an, kendisinin ve Hz. Peygamber’in muhatap olduğu insanları “inanana” ve “inanmayan” olmak üzere önce ikiye ayırır. Sonra inananları da Müslümanlar, ehl-i kitap ve müşrikler olmak üzere üçe ayırır. Ehl-i kitap içine, ilahi kökene sahip olduklarını zikrettiği grupları dahil eder. Bu gruplar içinde en açık bir şekilde yer alanlar, Yahudiler ve Hristiyanlardır. Bunlara hitap ederken, onları ifade etmek için Nasarâ, Yehûd gibi isimleri kullanmakla birlikte ikisine birden özellikle “ehl-i kitap” olarak seslenir. Sabileri de bu gruplarla birlikte andığından¹ onu da bu grubun içine katmak mümkündür. Müşrikleri ise Allah’a inanıyor olmalarına rağmen, yukarıdakilerden farklı bir gruba yerleştirir. İnanmayanlar grubu içinde

¹ “İnananlar, Yahudiler, Sâbiler ve Hristiyanlar (dan), Allah’a ve ahiret gününe inanan ve iyi işler yapanlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.” Maide Sûresi 5/69. Yusuf Ali, Hac 22/17’de ki, “İnananlar, Yahudiler, Sâbiler, Hristiyanlar, Mecûsiler ve (Allah’a) ortak koşanlar... Allah, Kıyamet Günü bunlar arasında hüküm verecektir. Şüphesiz, Allah her şeye kâdirdir”, bütün inanç gruplarını zikir olarak görür. Burada aralarında herhangi bir tercihte bulunmaksızın nötr olarak zikreder ve Allah’ın onların aralarında Kıyamet Günü hüküm vereceği zikredilir. A. Yusuf Ali, The Holy Quran, translation and commentary, daru’l-Kur’ani’l-Kerim, Beyrut s. 854. 2789 nolu dipnot.

ise günümüzde materyalistler olarak isimlendirilebilecek olan dehriyyun yer alır.¹

İslam'ın çok kısa bir sürede Arap Yarımadasının ve Orta Doğu'nun tamamına yayılmasının temel sebeplerinden biri, İslam'ın insanlarına kazandırdığı dini coşku ve Allah'ın dinini insanlara ulaştırma isteği ise diğeri de Bizans ve Sasani-ler arasındaki mücadele ve İslam'ın yayıldığı alanlarda bulunan gayrimüslimlerin çabaları olmuştur.

Hristiyanların kendi dindaşlarının aleyhine olarak Müslümanlara yardım etmelerinin sebebinin, inançlarından taviz vermedikleri için onlar tarafından dini baskıya maruz kalmaları olduğu, bizatihi bu kişiler tarafından kaleme alınan eserlerde ifade edilmiştir. İslam toplumu çok dinli ve çok kültürlü bir özelliğe sahipti. Bu toplumun içinde Orta Doğu'da bulunan bütün dini gruplar yer almaktaydı. Devletin hakim unsuru Müslümanlar olmasına rağmen, can, mal, din ve vicdan hürriyeti açısından Müslümanlarla aralarında bir fark yoktu. Zaman zaman yaşanan ve gayrimüslimlerin konumlarından kaynaklanan tepkiler dikkate alınmazsa, genel olarak İslam toplumundaki İslam dışı unsurların konumları itibarıyla muadil uygulamalara nazaran oldukça iyi durumda olduğu, hem Batılılar hem de Müslümanlar tarafından ifade edilir.²

Ancak bütün bunlara rağmen, özellikle Hristiyanlık ve İslam, misyoner bir özelliğe sahip olmalarından dolayı, aralarındaki tartışma kaçınılmazdır. Bu yüzden de, iki din arasında, erken bir dönemden başlamak üzere, tarihi günümüze kadar uzanan bir reddiye geleneği oluşturacak nitelikte bir edebi tür ortaya çıkmıştır. Bu geleneğin en eski belgeleri, Hristiyanlar tarafından kaleme alınanlardır. Müslümanlar tarafından yazılanlar ise onuncu yüzyıla başlar.³

Müslümanların diğer dini unsurlara, özellikle de ehl-i kitaba yönelik eleştirilerinin ilk örneğini bizatihi Kur'an'da görmek mümkündür. Kur'an'da hem onların birtakım inançlarını eleştiren, hem de müşrikler ve dehrilere karşı onların tarafını tutar mahiyette ifadeler de bulunmaktaydı.

Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki dini anlamdaki ilk birliktelik, Hz. Peygamber'in kendilerini Medine Mescidinde ağırladığı ve kendileriyle dini anlamda tartışmaya girdiği, kendilerini İslam'a davet ettiği Necran heyetiyle olan birlikteliktir. Necran heyeti, İslam'ı kabul etmemiş, ancak cizye vermeyi kabul ederek Mekke'den ayrılmıştı. Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki dini tartışmalar daha sonra da bu ilk örneği çağrıştıracak bir tarzda, karşılıklı sohbetler şeklinde olmuştur.

¹ Dehrî dışındaki gruplar hakkında kullanılan diğer kelimeleri ve onların hadislerdeki yansımaları için bkz. Ahmet Özel, "Gayr-i Müslim," DİA, s. 418.

² Abbasiler dönemi de dahil, Hristiyanların İslam dünyasındaki durumları hakkında bkz. Levent Öztürk, a.g.e.; Yahudiler için bkz. Bernard Lewis, İslam Dünyasında Yahudiler (The Jews of Islam), terc. Bahadır Sina Şener, İmge Kitabevi, Ankara, 1996; Adam Mez, Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti, trc. Salih Şaban, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 47-78; Yahudilerin İslam ve Hristiyan dünyasındaki durumlarını incelemeye yönelik karşılaştırmalı bir çalışma için bkz. Mark R. Cohen, Under The Crescent and Cross, The Jews in the Middle Ages, Princeton Univesity Press, Princeton, New Jersy, 1994; aynı eserin Türkçesi için, Hilal ve Haç Altında, Sarmal Yayınları.

³ Harman, a.g.e, s. 97.

Müslümanlar tarafından Hristiyanlara yönelik olarak kaleme alınan reddiyelerden günümüze kadar gelen en eski metin, Ali Rabben et-Taberî'nin "er-Red ale'n-Nasarâ" ve "ed-Dîn ve'd-devle" adlı eserleridir.¹ Ali b. Rabben'e kadar farklı metinlerde bulunan Hristiyanlıkla ilgili bilgiler, orijinal olanların yanı sıra çoğunlukla, halk arasında yaygın olarak bulunanlardan alınmış olma görüntüsünü vermektedir. Ali b. Rabben ve diğer mühtedilerle birlikte, Müslümanların Kitab-ı Mukaddes hakkındaki bilgi noksanlığı da giderilmeye başlanmıştır. Ancak bu, kaleme alınan Hristiyanlığa yönelik metinlerin hepsinin bu özelliğe sahip olduğu anlamına gelmemelidir.

İster kitap şeklinde (monolog), isterse karşılıklı konuşma şeklinde yapılmış olsun, Müslüman-Hristiyan diyalogunda, Müslümanların Hristiyanlığa ve Hristiyanlara yönelik olarak ileri sürdükleri, onları tenkit ettikleri ya da onlardan cevap bekledikleri konular genel olarak: teslis ve doktrini ve onun reddi; teslisten kaynaklanan Hristiyan mezhepleri; Hz. İsa'nın bir insan ve peygamber oluşunun ispatlanması; kefareti ve çarmıh; tahrifat meselesi ve Hz. Muhammed'in Kitab-ı Mukaddes'te müjdelmesi meselesi² gibi konulardır.

Aydınlanmayla birlikte Hristiyanlığa yönelik düşmanca düşünceler, bütün dinleri içine alacak şekilde genişletilmiştir. XIX. Yüzyıl, misyonerliğin yaygın bir şekilde uygulandığı bir dönem olmasından dolayı, diğer dinlere bu arada İslam'a yönelik oldukça olumsuz bir bakış hakimdir. XIX. yüzyılda başlayan İslam çalışmaları, İslam hakkında Batıdaki bilgi birikimine büyük bir katkıda bulunmuş Avrupa'nın her tarafında misyonerlik ve sömürge hareketiyle eş zamanlı olarak İslam'ı bir araştırma konusu olarak ele alan birimler çoğalmış ve bunun sonunda oryantalizm denen müstakil bir akademik birim ve "oryentalistler" diye ifade edilen bir bilim adamı grubu ortaya çıkmıştır.

Ancak, İslam'ın her alanı, tarihi, sanatı, akidesi ve ruhi hayatını alacak kadar geniş bir alanda çok ciddi çalışmalar yapılmış olmasına rağmen, Descartes'ın araştırma konusunu en küçük parçalara ayırma metodunun bir yansıması olarak İslam parçalanmış, ancak yeni bir anlayışın oluşturulması için gereken sentez çalışması kasti olarak yapılmamıştır. Ya da yapıldığında da anlamaya yönelik olmaktan ziyade, çarpıtmaya yönelik olduğundan yine ortaya objektif bir imaj çıkmamıştır.

"Yüzyıllar boyunca, Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında çekişmeler ve düşmanlıklar hiç de az olmamışsa da, Kutsal Konsil, herkesi, geçmişi unutmaya, karşılıklı anlayış içinde içtenlikle çabalamaya, tüm insanlar için sosyal adaleti ahlaki değerleri, barış ve özgürlüğü beraberce savunmaya ve sağlamaya çağır-maktadır."³

¹ Ali b. Rabben et-Taberî'nin bu kitapları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fuat Aydın, a.g.e.; Necip Taylan, "Ali b. Rabben et-Taberî;" Mahmut Kaya, "er-Red ala'n-nasârâ" ve "ed-Dîn ve'd-devle," DİA.

² Bu konulara ve onlara Müslüman reddiyecilerin yaklaşımları hakkında bkz. Mehmet Aydın, a.g.e., s. 113-230.

³ Bu iki metnin tercümesi de Lütfullah Gökteş, II. Vatikan Konsili Belgelerinde Müslümanlara İlişkin İbarelerin Çevirisi Üzerine, İslamiyat, Ankara, 3/ 4, s. 186, 189'dan alınmıştır.

Bu iki metin, Hristiyan dışı dinlerle iyi ilişkiler kurmayı amir bir özelliğe sahip olduğundan bunun bir gereği olarak, “Hristiyanlık Dışı Dinler sekretaryası” adında bir birim kurulmuştur (1964). Üst seviyede bir kardinalin başkanlık ettiği bu Sekretarya, Roma’da bulunmakta ve kendisine bağlı çalışanları ve bölgesel piskoposlar ve konuyla ilgili uzmanlarla işbirliği yaparak faaliyetlerini devam ettirmektedir. İlk başkanlığını Kardinal Marella’nın (1964-1973) yaptığı sekretaryaya daha sonra Kardinal Pignedoli (1973-1980) ve Monsenyör Jean Jadot (1980-1984) başkanlık yapmıştır. Daha sonra Papalık Dinlerarası Diyalog Konsili olan sekretaryanın bugünkü başkanı, Kardinal Arinzi’dir.¹ Bu sekretaryanın kuruluşundan itibaren İslam’la ilgili bir bölüm bulunmaktadır (22 Ekim 1974). Bu bölümün ilk başkanlığını, 10 yıl süreyle Afrika Misyonerler Topluluğundan Fr. Coug yapmıştır. Ondan sonra sırayla, Suriyeli Abou Mukh’un başkanlığını yaptığı bölüme günümüzde Thomas Michel bakmaktadır. Diyalog kararının alındığı 1964 yılından 1969 yılına kadar bu eyleme yönelik hiçbir faaliyet yapılmamış ve Papalık, ifade edilen ve diyalogun alt yapısını oluşturan kurumları oluşturduktan sonra, ancak 1969’dan itibaren fiili olarak diyalog sürecine başlamıştır. Katolik Kilisesinin yanı sıra Kotolik olmayan Hristiyanlardan oluşan ve 1948’de Hollanda’da kurulan Dünya Kiliseler Birliği de, en son 1971’de Etiyopya Adis Ababa’da yapılan toplantısında diyalog sürecinin alt yapısını tamamlayarak, bu faaliyetteki yerini almaya başlamıştır.

1964’te kabul edilen ve 1969 yılından itibaren başlayan Müslüman-Hristiyan diyalogu çalışmaları, karşılıklı ziyaretleşmeler, ortak toplantılar, bu ilişkiler ya da bu ilişkilerle ilgili kanaatlerin ifade edildiği dergiler çıkarmak ve farklı alanlarda işbirliği yapmanın yollarını arama şeklinde devam etmektedir. Ancak bugün devam eden diyalog çalışmaları, sıkıntısız ve problemsiz değildir. Diyalog çalışmalarının kendi içinde birtakım çıkmazları vardır ve bu çıkmazlar, diyalog sürecinin sağlıklı bir şekilde devamını engellemektedir.

Müslümanların Diyalogdan Beklentileri

Müslümanlar, diğer dinlerle, özellikle de Hristiyanlarla diyaloga girmek için hem tarihsel tecrübeleri hem de bizatihi kutsal metinlerinden kaynaklanan uygun bir atmosferde bulunmaktadırlar. Çünkü Kur’an-ı Kerim, insanların birbirinden ayrı gruplar halinde yaratıldıklarını, bundan maksadın da birbirleriyle tearüf olduğunu ifade eder.² İnsanların zorla Müslüman yapılmaların yasaklayan metinler, onlarla en güzel şekilde konuşmayı ve tartışmayı tavsiye ederken³ İslam’ı bir din olarak benimsemeyenlere, “Sizin dininiz size,⁴ benim dinim bana” diyerek, zimmet ahdi ile İslam toplumunun bir ferdi olarak varlıklarını devam ettirmelerine izin verir.

¹ Abdurrahman Küçük, a.g.e., s. 46-47.

² Hucurât Sûresi, 49/13.

³ Ankebût Sûresi, 69/46.

⁴ Kâfirûn Sûresi, 109/1-6.

Bu Kur'anî temeller, tarihsel uygulamaya da yansımış ve İslam toplumlarında, Müslümanlar hep gayrimüslimlerle beraber yaşamışlar ve belki de, —modern anlamda olmasa da— diyalogun ilk örneklerinin (Timotheus'un Halife Mehdi ile olan karşılıklı konuşmaları) bu toplumlarda meydana geldiğini söylemek mümkündür.

İki din arasındaki ilişkilere bakıldığında, bu iki dinin tarih boyunca birbirlerine karşı hem teolojik anlamda hem de siyasi anlamda karşı karşıya bulunmalarını sağlayacak bir ortam bulunduğunu söylemek mümkündür. Ancak, İslam dünyası yapı itibarıyla kültürel ve dinsel çoğulculuğu reddedemeyeceği bir ortamı miras almıştır. Bu yüzden de, diğer din ve inanç sahiplerine dini, hukuki özgürlük vermiş ve adalet esası üzerine bir sosyal yapı tesis etmeye çalışmıştır.

Hristiyanlık başlangıçta gerçekten çok büyük zulümler görmüş, ancak işin garip tarafı, kendisi devlet dini ilan edildikten sonra, aynı şeyi kendi dışındaki bütün inanç sahiplerine ve tarihinin büyük bir kısmında da kendi içinde ve heretik saydıklarına yapmaktan çekinmemiştir. Bu yüzden hakim olduğu bölgelerde, kendisinin dışında din ve inanç sahibi bulunmasına izin vermemiştir. Bu yüzden Hristiyanlığın diyaloga yönelik tavrı, bu tarihi geçmiş göz önünde bulundurulduğu zaman insanlık adına bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Gerekçesi her ne olursa olsun bu tür bir dinler arası diyalogdan kaçınmak mümkün değildir. Din adına diyalogdan kaçınmanın insanlık adına çok büyük bir vebali vardır. Çünkü, din gittikçe daha çok gündeme gelmekte ve insanlar globalleşen dünyada, benliklerini muhafaza etmeye gayret etmektedirler. Kimlik, tarih ve kültürden oluştuğu, tarihin büyük bir kısmı ve kültürü oluşturan unsurlar da ağırlıklı olarak dini olduğundan, din belirleyici özelliğini artırmaktadır. Bu olgunun alt yapısını nelerin oluşturduğuna dair bir çok şey söylemek mümkün: Modern dünyanın, insanları bütünüyle maddi şeylerle doyurmaya çalışması; insanları tek düze bir hayat, tek düze bir birey ve bireysel farklılıkları ortadan kaldıran bir anlayışı hakim kılmaya yönelik eğitim, eğlence, tüketim malzemeleri üretimi gibi şeyler, insanların tarihten gelen ve kaşiflik kökenlerini oluşturan farklılıklarının ortadan kalkması anlamına gelmektedir.

Diyalogdan kaçınmak Müslümanlara gerçekten büyük bir vebal yükler. Çünkü, siyasi ortamın hazırlayıcılarının, insanlığın geleceğini kana ve savaşa boğmak maksadıyla, diyaloga değil de savaşa, çatışmaya yönelik “medeniyetler çatışması” gibi teoriler ürettiği bir ortamda, çok zayıf bir ışık da olsa gelecekte aydınlığın ve barışın hakim olmasına yönelik bu tür çağrılar karşılıksız kalmayacaktır. Bu diyalogun alt yapısı hazırlanmaz ve gereken önlemler alınmazsa, o zaman Huntington'un teorisi, meşruluk kazanmış olur.

Diyalog, Müslümanlar İçin Kaçırılmaması Gereken Bir Fırsattır

Bütün bu yaklaşımların temel hareket noktası —Müslüman muadillerinde de olduğu gibi—, oluşturulan imajın sahibinin bu imajın oluşmasında hiçbir katkısının olmamasıdır. Yani, oluşturulan imajlar, nesnel temelleri olmayan kurgusal imajlardır. Bu imaj oluşturma sürecinde, dini ve siyasi kaygılar da işin içine dahil olduğunda, ortaya çıkan, çarpıtılmış ve acayip bir şeye dönüşmektedir. Bu yüzden, —aynı şey Hristiyanlar için de geçerli olmakla birlikte— Müslüman-

ların kendilerini, olduklarını düşündükleri şekilde anlatmalarını sağlayacak bir ortamın olması, aranan ancak bu zamana kadar bulunması mümkün olmayan bir imkân ve fırsattır. Böyle bir fırsatın, her ne gerekçe ile olursa olsun elden kaçırılması, sonradan ortaya çıkabilecek olan pişmanlıklara yol açabilir.

İnsanların birbirlerini dinlemek ve öğrenmek maksadına yönelik böyle bir ortamın oluşturulması, oluşturulan imajların ya hepten ortadan kalkmasına ya değiştirilmesine ya da aralarındaki farklılıkların daha belirgin hale gelmesine yol açar ki, bu sonuçların her biri kendi içinde ayrı bir değere sahiptir.

Hristiyan dünyanın, bu faaliyeti bir Hristiyanlaştırma faaliyeti olarak görmeleri de, vurgulamaya çalıştığımız gibi, zikredilen gerçeği değiştirmez. Gerçek niyet, İslam'ı tebliğ etmek olmasa bile, zımnen bir tebliğin varlığını düşünmekte mümkündür. Çünkü, İslam'ın tebliği çerçevesinde meseleye bakıldığı zaman bile, zaten Müslümanların diğer insanlara dini tebliğ yapma görevleri bundan daha fazla bir şeyi içermez.

Kur'an-ı Kerimde "Ey iman edenler!" diye başlayan ayetler iman edenler için hükümler ifade ederken Allah Teala bazı ayetlerde topyekün insanlara seslenir. "Ey insanlar!" şeklinde başlayan bu ayetlerde inansın inanmasın bütün insanları ilgilendiren konular ele alınır ve bütün insanlığı ilgilendiren hükümlere varılır. Bunlara örnek olarak aşağıdaki hükümler gösterilebilir.

1- Bütün insanlar doğuştan günahsızdır. "Suç" ve "ceza" mefhumları ergenlikten itibaren söz konusudur.

2- İnsanlar Hz. Adem'in çocuklarıdır ve eşit haklara sahip olarak doğarlar.

3- Her doğan canlı, yaşama ve özgürlük hakkına sahiptir.

4- İnsanların canları, malları ve ırzları koruma altında olup kutsaldır.

5- Adalet, dünya hayatının temelidir. Herkes adaletten pay alma hakkına sahiptir.

6- İnsanların meskenleri koruma altındadır. İzinsiz girmek yasaktır.

7- Başkalarına zarar vermedikçe insanların neyle uğraştıklarıyla ilgilenmek [tecessüs] yasaktır.

8- "Ferdî sorumluluk" esastır. Kimse kimsenin yaptığından dolayı sorumlu tutulamaz.

9- Herkes, istediği gibi düşünme ve düşündüğünü açıklama hakkına sahiptir. (Kur'an, kendisine karşı çıkanlara her türlü yolu denemeleri için meydan okur.)

10- İnsanlar, inanç özgürlüğüne sahiptirler.

11- Hiç kimsenin malı haksız yollarla gasp edilemez.

12- Herkes kazanma hakkına sahiptir. Rantiyecilik yoktur.

13- Herkes siyaset yapma hakkına sahiptir.

14- Zulmün, işkencenin ve haksızlığın her çeşidi yasaklanmıştır. Zulüm yasak olduğu gibi, zulme karşı çıkmamak da yasaktır.

15- Her insan eğitim ve öğretim özgürlüğüne sahiptir. Öğrendiklerini başkalarına öğretme hakkına da sahiptir.

16- Hakların korunması için şahitlik yapma ve isteme hakkı vardır.

17- Ailede ana babaya itaat esastır.

18- Devlet hizmetinde çalışan ya da özel işlerde çalışanların devlet ya da işverenleri üzerinde günün koşullarında normal şartlarda geçinebilecekleri bir ücret alma hakları vardır.

Önemli olan, globalleşen dünyada nelerin olacağı ve olanların ülkemiz ve inançlarımız açısından ne getirip ne götüreceği ise bu konuda fikir üretmek gerekecektir. Bilişim sektörünün gelişmesi neticesinde dünya alabildiğine küçülecek ve toplumlar, inançlar ve kültürler birbirlerine daha fazla yaklaşacaksa; tutarlı, mantıklı ve sağlam kültürler diğerlerini etkileyecekse; dayatmacı ideolojilerin sonu gelecek, hoşgörü ve daha fazla özgürlüğü esas alan sistemler tutacaksa; maneviyat ağırlıklı bir sistem hayat bulacak ve insanlar tabii şeylere, fitri olana yönelecek, tabiat eczanesine dönüş yaşanacak, beden sağlığı ile birlikte ruh sağlığı gündemde kalacaksa; insan hakları konusunda çifte standartlar azalacak, sivil inisiyatif canlanacak, demokrasi gerçek ve en geniş boyutlarıyla uygulanacaksa; Hristiyanlık tasaffi edip İslam'a yaklaşacak, İslamiyet en yükselen değer olacak, İslam hakikatleri, ilmin ve fennin doğruları haline gelecekse; insanların dini inançlarıyla, mukaddesatlarıyla uğraşanlar hüsrana uğrayacaklar, metafizik konulara ilgi artacak, uzaya taşınma ebediyet iştiağını kamçılacaksa; okuyanlar bilim ve teknolojiye ilerleyecek, cahillerin payına sürünmek, ezilmek ve horlanmak düşecekse küreselleşmeden biz neden ürkelim ki?..

Bize düşen, hazırlıklı olabilmek ve ayakta kalabilmektir. Ayakta kalmakta endişemiz varsa yapılacak tek şey, “Çöl Kaplanı” filminde Ömer Muhtar’ın dile getirdiği tavsiyeye sarılmak: “Neremiz zayıf ise orayı güçlendirmek.” Bu gözle baktığımızda küreselleşen dünyada inançlarımız ve ülkemiz açısından hayırlı şeylerin olacağını varsayabiliriz.

Said Nursi eserlerinde, ulaşım ve iletişimdeki gelişmelere dikkat çekerek dünyanın tek bir şehir haline geldiği belirtmekte ve “Şimdi tekemmül-ü vesait-i nakliye [ulaşım vasıtalarının gelişmesi] ile, âlem bir şehir-i vahid [tek şehir] hükmüne geçtiği gibi, matbuat ve telgraf gibi vesait-i muhabere ve müdavele [iletişim ve ulaşım vasıtaları] ile, ehl-i dünya, bir meclisin ehli hükmündedir.”¹ demektedir. Ulaşımın yerküreyi nasıl küçülttüğü meselesine bu şekilde dikkatlerimizi çeken Nursi, böylece “küre-i arzın bir köy” şekline dönüşmesinden söz eder.²

Said Nursi burada bir durum tespiti yapmakta ve bir olgudan bahsetmektedir. Zira iletişim araçlarının akıl almaz gelişmeler göstermesi sonucunda önce telgraf bulunmuş, bugün ise televizyon, telefon, internet ve diğer telekomünikasyon araçları ile gündelik hayatımız alt üst olmuş, baş döndürücü bir şekilde değişmiştir. Bu şekilde dünya tarihinde (adına “küreselleşme” dediğimiz) yeni bir dönem başlamıştır.³ Dışında kalma imkanımızın olmadığı bu olgunun, nimetleri olduğu kadar külfetleri de vardır. Aynı dünyayı paylaşan insanlar olarak, bunu

¹ Bediüzzaman Said Nursi, Muhakemat, Sözler Yayınevi, İstanbul 1990, s. 47.

² Bediüzzaman Said Nursi, Mesnevi-i Nuriye, Germany 1994, s. 105.

³ Anthony Giddens, Elimizden Kaçıp Giden Dünya, Alfa, İstanbul 2000, s. 23.

görmezlikten gelmemiz ve sonuçlarından etkilenmemiz imkansızdır. Bu sebeple yaşadığımız bu fiili durumu analiz etmemiz, sonuçları görebilmemiz ve inançlarımıza uygun bir tavır alabilmemiz gerekecektir.

Pek çok konuda olduğu gibi konu etrafında düşünce üreten entelektüellerden bir kısmı bu sürecin yanında bir kısmı da karşısında yer almaktadır. Çünkü herkes olaya bulunduğu yerden ve elindeki gözlükle bakıyor ve hakikatin bir ucundan tutuyor. Nursi ise keskin bir tarafta yer almadan göreceli olarak eserlerinde her iki bakış açısına ve düşünce tarzına yer veriyor. Ona göre Avrupa kaynaklı ortaya çıkan cereyanın biri müspet, diğeri menfi olmak üzere iki tür sonucu gelişir. Zira kendi benliğiyle uygunluk arz etmeyen, irade kullanımı mümkün olmayan, hatta niyetin iyi olmasının bile yararlı sonuçları ortaya çıkarmayan durumlarda Müslümanlar taklitçilik yaparak Batının elinde akılsız malzeme olurlar ki bu, meselenin menfi yönüdür. Ya da “dahilden muvafık şeklini giyerek” teknoloji gibi İslam’ın temel ilkeleriyle çatışmayan pratikleri alıp uygulamaktır ki bu da meselenin müspet yönüdür. Bu durumda Batının, İslam toplumlarını dönüştürecek bir şuuru yoktur. Bunlar zaten İslam’ın men ettiği şeyler de değildir.¹ Bu ikili bakış açısıyla olaylara bakılabilirse Batı karşısında dengeli değerlendirmeler yapma imkanı bulunmuş olur. Buna göre küreselleşmenin nimetleri niteliğindeki teknoloji alınırken ahlaksızlık, inançsızlık ve hegemonyacı tutumlara karşı da uyanık bulunma imkanı elde edilebilir.

Bu ölçüden hareketle Avrupa medeniyetini tek bir bütün olarak ele almayan, iyi ve kötü yönlerini analiz eden Nursi, “İsevilik din-i hakikisinden aldığı feyizle hayat-ı içtimaiye-i beşeriyye nafi sanatları ve adalet ve hakkaniyete hizmet eden fünunları takip eden birinci Avrupa” ve “felsefe-i tabiiyenin zulmetiyle, medeniyetin seyyiatını mehasin zannederek, beşeri sefahate ve dalaletle sevk eden bozulmuş ikinci Avrupa” şeklinde ikili, dengeli, ihatalı bir bakış açısına ulaşır. Dikkat edilirse o, “Birinci Avrupa” tanımlamasında “İsevilik din-i hakikisinden aldığı feyizle hayat-ı içtimaiye-i beşeriyye nafi sanatları” [yani teknolojiyi], “adaleti” ve “hakkaniyete hizmet eden fünunları” [yani ilmi araştırma ve çalışmaları] öne çıkarır.² Bunlar ise zaten İslam’ın özünde var olan değerlerdir. Bunların kimin elinde ortaya çıktığı ise önemli değildir. Çünkü bunlar bizatihi güzel olan değerlerdir. Güzel olan bir şey her yerde güzeldir; İslam dünyasında ya da Batıda olması bu değerlerin hakikatini değiştirmez.

Bediüzzaman burada bir değerler sistemi getirir. Bu değerlerin İslam dünyasında ya da Batı’da olması önemli değildir. Kaldı ki Hz. Peygamber, ilahi mesajı belirli bir millete ya da belli bir coğrafyada yaşayan insanlara değil, bütün insanlara getirmiş ve bütün insanlara peygamber olarak gönderilmiştir. Dolayısıyla bütün insanlık onun ümmeti olmuştur. Ancak davetini, mesajını ve tebliğini kabul edenler “ümme-i cabet,” reddedip kabul etmeyenler ise “ümme-i davet” olarak adlandırılmışlardır.

¹ Bediüzzaman Said Nursi, Sünühat, Rüyada Bir Hitabe, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 1995, s. 55-65.

² Bediüzzaman Said Nursi, Lem’alar, Beşinci Nota, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 167.

Bu açıdan bakılınca küreselleşmenin müspet sonuçları olarak değerlendirilmesi gereken nimet ve araçlar, nebevi tebliğin hizmetinde iş gören vesileler olarak ele alınabilir. Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde insan topluluklarına, mesajını ulaştırabilmek için elçiler gönderdiği, sahabe-i kiramın da aynı yoldan giderek cihanın dört bir tarafına yayıldıkları dikkate alınırsa Müslümanların bu anlamda küreselleşmeden yararlanmalarının ne kadar elzem olduğu açıkça anlaşılabilecektir. Bizans kayserine (Heraklius), Habeşistan necaşisine (Ashame), İran kisrasına (Hüsrev Perviz), Mısır firavununa (Mukavkıs), Yemame reisine (Hevze b. Ali) ve Gassani melikine (Münzir b. Haris b. Ebi Şemir) gönderilen elçiler, Allah Resulünün mesajını ilettikleri gibi Hz. Peygamber'in vefatını müteakip gelişen fetih hareketlerinde en temel amacın tebliğin en uzak insan topluluklarına taşınması olduğu görülür.

Bu düşünce Müslümanları öylesine motive etmiştir ki, Veda Haccında Hz. Peygamber 100 bin civarında bir topluluğa hitap ettiği halde bugün mukaddes topraklarda kabri bilinen sahabe sayısı en iyimser rakamlarla beş bini geçmemektedir. Beş binin dışındaki sahabe topluluğu, tebliğ faaliyetlerinin itici gücü oluşturduğu fetih hareketlerinde dünyanın her tarafına dağılmış ve oralarda kalmışlardır.

Bunları günümüze taşırsak, küreselleşmenin sağladığı ulaşım ve iletişim araçlarının İslamî tebliğ açısından ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Müslümanlar geline bu süreçte iyiliği yaymak ve kötülükleri engellemek için, tarihi bir fırsat yakalamışlardır. İslamî değerlerin, yaşadığımız dönem ve şartlar dikkate alınarak, günümüz formlarıyla sunulması, daha da önemlisi bütün unsurlarıyla halen ve fiilen yaşanması halinde kitlelerin bu evrensel değerlere sahip çıkarak “insanların Allah'ın dinine bölük bölük girmesi”¹ müjdesinin bir daha gerçekleşeceği muhakkaktır. Zira Hz. Peygamber'in, kısıtlayıcı şartlarla gerçekleştirdiği rolüne rağmen oluşturmaya çalıştığı küresel değerleri yaygınlaştırmak, geline noktada elimizde bulunan, basın-yayın, bilişim-iletişim imkanları ile bugün daha kolay görünmektedir.

İnsanlığın peygamber ve onun getirdiği mesaja olan ihtiyacının önemini sık sık eserlerinde vurgulayan Said Nursi, son peygamber (Hatemü'l-Enbiya) Hz. Muhammed'in mesajının küreselliğini insanlığın ilk günden bugüne kadar kazandığı ortak birikimiyle açıklar: Geçmiş peygamberler döneminde insanlık birbirinden uzak ve kültürel seviyeleri farklı olduğundan ayrı ayrı şeriatler gönderilmişti; fakat Hz. Peygamber zamanında insanlar “iptidai derecesinden idadiye derecesine terakki ettiğinden,” bütün insanlık tek bir muallimden ders alacak şekle geldiğinden ayrı ayrı şeriatlere ihtiyaç kalmamıştır.² Bu ise ilahi hikmetin bir gereğidir. “Elbette nev-i beşer bütün bütün aklını kaybetmezse, maddî veya mânevî bir kıyâmet başlarına kopmazsa İsveç, Norveç, Finlandiya ve İngiltere'nin Kur'ân'ı kabul etmeye çalışan meşhur hatipleri ve Amerika'nın din-i Hakkı arayan ehemmiyetli cemiyeti gibi, rûy-i zeminin geniş kıt'aları ve

¹ Nasr Sûresi, 110/2.

² Bediüzzaman Said Nursi, Sözlür, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 2000, s. 446.

büyük hükümetleri, Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyânı arayacaklar ve hakikatlerini anladıktan sonra bütün ruh u canlarıyla sarılacaklar. Çünkü, bu hakikat noktasında, kat'iyen Kur'ân'ın misli yoktur ve olamaz; ve hiçbir şey bu Mu'cize-i Ekberin yerini tutamaz.”¹

Burada bütün Müslümanlara düşen temel misyon, küreselleşmenin sağladığı imkan ve araçlardan en güzel ve verimli bir şekilde yararlanarak, günümüz formlarına uygun bir İslamî yaşama biçimi oluşturmak ve bununla insanlara muhatap olmaktır. Bunu yapamazlarsa, yani güzelliklere sahip olarak bunlarla etraflarına tesir edemezlerse etrafta bulunan şeylerin tesirinde kalırlar. Bu ise küreselleşmenin menfi ve arzu edilmeyen yanıdır. Bu şekilde bir küreselleşme olgusunu değerlerimiz bağlamında olumlu [müspet] bulmak ta mümkün değildir. Zaten eserlerinde birçok yerde pek çok defa dinden bağımsız felsefenin İslam toplumları için açtığı yaralara işaret eden Nursi, hassas ve titiz bir şekilde dikkatlerimizi çekerek “Küre-i arzı bir köy şekline sokan şu medeniyet-i sefiheyle gaflet perdesi pek kalınlaşmıştır. Tâdili, büyük bir himmete muhtaçtır. Ve keza, beşeriyet ruhundan dünyaya nâzır pek çok menfez açmıştır.”² der.

Bunlardan yola çıkarak küreselleşmeyi “karşı konulması mümkün olmayan bir süreç ve fiili bir olgu” olarak gördüğünü düşündüğümüz Nursi’nin, bunu kabul etmesine karşılık, değerlerimiz doğrultusunda onunla yüzleşmenin, dolaşısı ile parola sorularak bünyemize alınması, iyi ve kötü yönlerinin ciddi ve tutarlı bir şekilde analiz edilerek iyiliklerinden faydalanılması ama kötülüklerinden de uzak kalınması, ama mutlaka uyanık olunması gerektiğini vurguladığı sonucuna gidilebilir.

¹ Bediüzzaman Said Nursi, Sözler, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 2000, s. 140.

² Bediüzzaman Said Nursi, Mesnevi-i Nuriye, Germany 1994, s. 105.